

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.65/68
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.3>

БАБ'ЮК П.М.

**СТРОКИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ
ТА В ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ**

**TERMS OF EXERCISING THE RIGHT TO INHERITANCE IN UKRAINE
AND OTHER EUROPEAN COUNTRIES**

Із використанням порівняльно-правового методу проаналізовано законодавчі підходи до регулювання строків здійснення права на спадкування в спадковому праві України та інших країнах Європи. Виявлено основні тенденції і закономірності щодо регулювання тривалості строків для прийняття спадщини та для відмови від спадщини. Зроблено висновок, що правове регулювання строків здійснення права на спадкування в різних європейських країнах відрізняється. Багато в чому це зумовлено тим, яка саме система здійснення права на спадкування (система прийняття чи система відречення) передбачена в законодавстві конкретної країни. Для тих європейських країн, у яких закріплена система прийняття, передбачені більш тривалі строки здійснення права на спадкування, які стосуються прийняття спадщини. При цьому на тлі того, що існують країни, де передбачено досить тривалі строки існування права прийняти спадщину (10 років) (Франція, Італія) або ж закон взагалі не обмежує це право конкретним строком (Іспанія, Нідерланди), у цих країнах закон передбачає можливість виклику спадкоємця на вимогу заінтересованої особи в судовому чи позасудовому порядку для вираження ним волі щодо прийняття спадщини чи відмови від неї. У європейських країнах, де передбачено систему відречення (Німеччина, Швейцарія), встановлено більш короткі строки здійснення права на відмову від спадщини. У європейських країнах пострадянського простору законодавство базується на системі прийняття, передбачаючи переважно 6-місячний строк для прийняття спадщини (Білорусь, Вірменія, Грузія), хоча в окремих країнах закріплені і більш короткі строки (3 місяці) (Азербайджан, Литва). Строк для відмови від спадщини такий, як і для прийняття, хоча в Грузії він удвічі коротший за строк прийняття спадщини. Окремо стоїть законодавство Молдови, яке закріплює систему відречення, передбачаючи 3-місячний строк для відмови від спадщини. Законодавство України поєднує як систему прийняття (загальне правило), так і систему відречення (для окремих категорій спадкоємців), проте у питанні строків здійснення права на спадкування демонструє позицію, відображену в законодавстві багатьох пострадянських країн Європи, встановлюючи загальний 6-місячний строк для прийняття спадщини і такий же 6-місячний строк для відмови від спадщини.

Ключові слова: *строк, прийняття спадщини, відмова від спадщини, відкриття спадщини, присічний (преклюзивний) строк, додатковий строк.*

Using the comparative legal method, an analysis of legislative approaches to the regulation of the terms of exercising of the right to inheritance in the succession law of Ukraine and other European countries was carried out. The main trends and patterns have been revealed regarding the regulation of the duration of the terms for accepting an inheritance and for renunciation an inheritance. It is concluded that the legal regulation of the terms of the right to inherit differs in different European countries. This is largely due to the system of exercising the right to inheritance (system of acceptance or system of renunciation) provided for in the legislation of a particular country. For those European countries in which the system of acceptance is fixed, in general, longer terms of realization of the right to inheritance which in this case concern, first of all, acceptance of inheritance are provided. However, against the background of the fact that there are countries where there is a fairly long period of existence of the right to inherit 10 years (France, Italy) or the law does not limit this right to a specific period (Spain, Netherlands), in these countries the law provides for the heir at the request of the interested person in court or out of court to express his will to accept the inheritance or refuse it. In European countries, where there is a system of renunciation (Germany, Switzerland), there are shorter deadlines for exercising the right to renounce the inheritance. In European countries of the post-Soviet space, the legislation is based mostly on the system of adoption, providing mainly a 6-month period for acceptance of inheritance (Belarus, Armenia, Georgia), although in some countries there are shorter periods of 3 months (Azerbaijan, Lithuania). The period for renunciation of inheritance is, in general, the same as for acceptance of inheritance, although in Georgia it is twice as short as the term of acceptance of inheritance. The legislation of Moldova stands out, which establishes a system of renunciation, providing for a 3-month period for renunciation of inheritance. The legislation of Ukraine combines both the system of acceptance (general rule) and the system of renunciation (for certain categories of heirs), but in terms of terms of the right to inherit demonstrates the position reflected in the legislation of many post-Soviet European countries, setting a general 6-month period for acceptance and the same 6-month period for renunciation of the inheritance.

Key words: *term, acceptance of inheritance, renunciation of inheritance, opening of inheritance, preclusive term, additional term.*

Вступ. Здійснення права на спадкування як суб'єктивного цивільного права традиційно обмежене певними строками. Це зумовлено низкою чинників. Надаючи спадкоємцеві можливість вільно здійснити своє право прийняти спадщину чи відмовитися від неї, закон передбачає конкретний строк (чи строки), в межах яких спадкоємець повинен визначитися щодо того, приймає він спадщину чи ні. Від того, чи здійснить конкретний спадкоємець своє право на спадкування, можуть залежати розміри часток у спадщині інших спадкоємців, виникнення права на спадкування у спадкоємців наступних черг, визнання спадщини відумерлою тощо. Установлення чітких строків здійснення права на спадкування покликане забезпечити інтереси кредиторів спадкодавця, які мають розуміти, хто зі спадкоємців прийняв спадщину і, відповідно, до кого їм слід висувати вимоги. Установлення строків здійснення права на спадкування забезпечує впорядкованість і прогнозованість динаміки спадкових правовідносин, забезпечуючи баланс інтересів як спадкоємців, так і кредиторів спадкодавця. У такий спосіб усувається невизначеність щодо юридичної долі спадкового майна.

Проблематика строків у спадкових правовідносинах, зокрема строків здійснення права на спадкування, була предметом дослідження таких вітчизняних учених, як Ю.О. Заїка, О.Є. Кухарев, В.П. Маковій, З.В. Ромовська, Н.В. Черногор та ін. Проте у наукових працях вищезазначених учених та інших українських дослідників питання строків здійснення права на спадкування висвітлювалися з позиції чинного законодавства України. З іншого боку, цікавим і затребуваним у сучасних євроінтеграційних умовах видається порівняльно-правовий аналіз правового регулювання строків здійснення права на спадкування за законодавством України, з одного боку, та законодавством інших європейських країн – з іншого.

Постановка завдання. Метою публікації є порівняльно-правовий аналіз законодавства України та інших європейських країн у частині регулювання строків здійснення права на спадкування.

Результати дослідження. Правове регулювання строків здійснення права на спадкування характеризується значними відмінностями у різних правових системах, зокрема і серед країн Європи.

У законодавстві Німеччини, як відомо, закріплена система відмови (відречення). Так, Німецьке цивільне уложення (BGB) [1, с. 489–490] передбачає лише строк для відмови від спадщини, який становить 6 тижнів (ст. 1944 BGB). При цьому цей строк обчислюється з моменту, коли спадкоємець дізнається про перехід спадщини і про підставу його закликання до спадкування. У разі спадкування за заповітом перебіг цього строку починається не раніше від його оголошення. Більш тривалий строк – шість місяців – встановлено для випадків, коли останнє місце проживання спадкодавця було за кордоном або до початку перебігу строку спадкодавець перебував за кордоном. Ще одне правило щодо строків здійснення права на спадкування передбачено ст. 1946 BGB, відповідно до якої спадкоємець може прийняти спадщину чи відмовитися від неї (щойно спадщина відкрилася). Отже, спадкоємець не може висловити свою волю на прийняття спадщини чи відмову від неї до відкриття спадщини.

Законодавство Франції стосовно здійснення права на спадкування оперує загальним поняттям «вибір, що здійснюється спадкоємцем» (глава IV Титулу I Книги 3 ФЦК [2, с. 241–251]). При цьому передбачено, як і в німецькому праві, правило щодо моменту часу, починаючи з якого спадкоємець може здійснити право вибору: спадкоємець не може його здійснити до відкриття спадщини, зокрема, на підставі шлюбного контракту (ст. 770 ФЦК). Темпоральні межі існування цього права у французькому праві визначені досить широко: це право погашається зі спливанням 10 років із дня відкриття спадщини (ст. 780 ФЦК). Також передбачено можливість виклику спадкоємця в позасудовому порядку для прийняття рішення кредитором спадкодавця, співспадкоємцем, спадкоємцем наступної черги чи державою. При цьому спадкоємець не може бути примушений зробити вибір до спливу 4 місяців після відкриття спадщини (ст. 771 ФЦК). Зі спливом 2 місяців від дня виклику спадкоємець повинен прийняти рішення або клопотати перед суддею про надання йому додаткового строку, якщо він не в стані завершити розпочатий опис майна чи в нього були інші серйозні і законні підстави (ст. 772 ФЦК). Отже, особливістю французького спадкового права є те, що, з одного боку, закріплюється досить тривалий (10 років) строк існування у спадкоємця права вибору, а з іншого – передбачено механізм спонукання спадкоємця до «пришвидшення» прийняття ним рішення щодо прийняття спадщини чи відмови від неї шляхом виклику його до цього після спливу 4 місяців після прийняття спадщини. При цьому варто звернути увагу на те, що ФЦК передбачає різні наслідки спливу зазначених двох строків: якщо спадкоємець не прийняв рішення після спливу 2-місячного строку, передбаченого ст. 772, він вважається таким, що прийняв спадщину, тоді як у разі пропуску 10-річного строку, передбаченого ст. 780, спадкоємець, який не зробив вибір, вважається таким, що відмовився від спадщини.

Як і у французькому законодавстві, 10-річний строк на прийняття спадщини передбачено ЦК Італії [3] (ст. 480). Також італійське законодавство передбачає можливість звернення будь-якої заінтересованої особи до суду для встановлення спадкоємцю строку, протягом якого останній має заявити про те, приймає він спадщину чи відмовляється від неї. Однак італійське законодавство, на відміну від французького, передбачає: якщо протягом встановленого судом строку спадкоємець не заявить про своє рішення, то він втрачає право на прийняття спадщини (ст. 481).

У ЦК Іспанії [4] не визначено загального строку, в межах якого спадкоємець може здійснити своє право на спадкування. Однак ст. 1005 ЦК Іспанії передбачено право заінтересованої особи звернутися в суд із вимогою, щоби спадкоємець прийняв спадщину чи відмовився від неї. У такому разі суддя встановлює граничний строк, який не може перевищувати 30 днів. Якщо спадкоємець протягом цього строку не висловить свою волю, то спадщина вважається прийнятою. При цьому ЦК Іспанії містить ще одну цікаву норму, зумовлену, вочевидь, релігійними чинниками, яка передбачає недопустимість вимагати від спадкоємця прийняття чи відмови від спадщини упродовж 9 днів після смерті покійного (ст. 1004). Досить детальне регулювання щодо строків передбачено для тих випадків, коли спадкоємець бажає при прийнятті спадщини скористатися правом на обмеження відповідальності за боргами вартістю спадкового майна та правом на обдумування. Для цього ЦК Іспанії встановлює низку строків: строк для подання заяви про це (10 днів для спадкоємця, присутнього у місці відкриття спадщини, 30 днів для спадкоємця, відсутнього у місці відкриття спадщини (ст. 1014)); строк для складання інвентаризації (проводиться через 30 днів після виклику кредиторів і спадкоємців і завершується через 60 днів (ст. 1017)); строк для подання заяви про прийняття спадщини чи відмову від спадщини (протягом 30 днів після завершення інвентаризації (ст. 1019)). Якщо до спливу останнього строку спадкоємець не

подасть жодної заяви, то він уважається таким, що прийняв спадщину повністю, тобто без обмеження відповідальності вартістю спадкового майна.

У ЦК Нідерландів [5] теж не закріплено загальний строк для здійснення спадкоємцем права вибору, однак ст. 192 Книги 4 передбачено, що суд може на прохання зацікавленої сторони призначити спадкоємцю строк для цього. На прохання спадкоємця суд може продовжити цей строк один або кілька разів; продовження вноситься до реєстру майна. Якщо зі спливом цього строку спадкоємець не зробив вибору, то він уважається таким, що прийняв спадщину повністю.

У ЦК Польщі [6] передбачено 6-місячний строк для прийняття спадщини чи відмови від неї, однак цей строк починає спливати від часу, коли спадкоємець довідався чи міг довідатися про закликання його до спадкування (ст. 1015).

Щодо європейських країн пострадянського простору, то впродовж тривалого історичного періоду їхнє цивільне законодавство базувалося на єдиних підходах. Проте Основами цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік [7, с. 769–770] питання здійснення права на спадкування майже не були відображені, тому їх вирішення майже повністю входило до сфери регулювання кожної союзної республіки. Нині цивільне законодавство країн-колишніх республік Союзу РСР у частині регулювання порядку здійснення права на спадкування станом демонструє різні підходи.

У більшості зазначених країн законодавство передбачає систему прийняття спадщини: для набуття спадкоємцем права на спадщину він повинен її прийняти шляхом учинення активних дій. Тому правове регулювання спрямоване на строки прийняття спадщини, хоча там містяться і норми щодо строку відмови від спадщини. При цьому тривалість цих строків, можливість їх продовження регулюється по-різному.

У ЦК Азербайджанської Республіки [8] передбачено 3-місячний строк як для прийняття спадщини (ст. 1246), так і для відмови від неї (ст. 1256). Спеціальний строк прийняття спадщини передбачено для спадкоємця, виникнення у якого права на спадкування залежить від неприйняття спадщини іншими спадкоємцями (такий спадкоємець має прийняти спадщину протягом строку, який залишився, а якщо останній менший 6 тижнів, то він продовжується до 6 тижнів (ст. 1247 ЦК Азербайджану)). Передбачено можливість продовження строку для прийняття спадщини судом, а також у позасудовому порядку за згодою решти спадкоємців, що прийняли спадщину (ст. 1248 ЦК Азербайджану). Варто зазначити, що передбачена також можливість продовження строку для відмови від спадщини в судовому порядку, але не більше як на 2 місяці (ст. 1256 ЦК Азербайджану).

Так само 3-місячний строк для прийняття спадщини і для відмови від прийняття спадщини передбачений ЦК Литовської Республіки [9] (ст. ст. 5.50, 5.60). На відміну від азербайджанського законодавства у Литві передбачено лише можливість продовження судом строку для прийняття спадщини (ст. 5.57).

ЦК Республіки Білорусь [10] передбачено 6-місячний строк для прийняття спадщини (ст. 1071) та відмови від спадщини (ст. 1074). Особливістю білоруського законодавства є те, що після спливу зазначеного строку суд може за наявності поважної причини визнати спадкоємця за його заявою таким, що прийняв спадщину, або таким, що відмовився від спадщини. Щодо визнання спадкоємця таким, що прийняв спадщину, у ЦК Республіки Білорусь названо одну з поважних причин (якщо спадкоємець не знав і не мав знати про відкриття спадщини), а також визначено обов'язкову умову – спадкоємець звернувся до суду протягом 6 місяців після того, як причина неприйняття спадщини відпала.

ЦК Республіки Вірменія [11] теж передбачає загальний строк у 6 місяців для прийняття спадщини, а якщо виникнення права на спадкування залежить від неприйняття іншими спадкоємцями – протягом строку, що залишився, але якщо цей строк менший 3 місяців – протягом 3 місяців (ст. 1227 Республіки Вірменія). Також закріплено можливість прийняття спадщини після спливу цього строку (ст. 1228 Республіки Вірменія). 6-місячний строк встановлено і для відмови від спадщини (ст. 1230 Республіки Вірменія), хоча й не передбачено можливості його продовження.

ЦК Грузії [12] також передбачено 6-місячний строк прийняття спадщини (ст. 1424). Проте строк для відмови від прийняття спадщини встановлено 3 місяці з дня, коли спадкоємець довідався чи міг довідатися про те, що він закликаний до спадкування. Ще одна особливість законодавства Грузії – можливість продовження строку для відмови від спадщини судом, але не більше як на 2 місяці (ст. 1434).

Законодавство Молдови, як і більшості зазначених вище пострадянських країн, спершу базувалося на системі прийняття спадщини, надаючи спадкоємцеві 6-місячний строк для при-

йняття спадщини (ст. 581 ЦК Молдавської РСР [13]). Однак у чинному ЦК Республіки Молдова [14] міститься вже інше регулювання (відтворено модель переходу спадщини, яка закріплена BGB (система відмови)). Як і в німецькому праві, встановлено строк для відмови від спадщини, який, однак, становить 3 місяці (ст. 2391). Ще одна особливість полягає в тому, що ЦК Республіки Молдова, передбачено можливість продовження строку для відмови у позасудовому порядку нотаріусом або в судовому порядку, що, як було показано вище, є характерним для спадкового права країн пострадянського простору.

Досить своєрідним є регулювання строків прийняття спадщини і відмови від спадщини у законодавстві Латвії. Відповідно до ст. 693 Цивільного закону Латвійської Республіки [15] у разі встановлення спадкодавцем певного строку для прийняття спадщини призначений спадкоємець повинен його дотримуватися. Якщо такий строк не встановлений, а спадкоємці викликані, то закликаний до спадкування повинен виразити свою волю про прийняття спадщини до зазначеного у виклику строку. Якщо ж виклику не було, то спадкоємець повинен виразити свою волю протягом 1 року з дня відкриття спадщини, якщо спадщина перебуває у його фактичному володінні, а в іншому разі – з часу отримання відомостей про відкриття спадщини.

Чинний ЦК України 2003 р. [16] змінив порядок здійснення права на спадкування порівняно з ЦК УРСР 1963 р., хоча загалом закріплені у ст. 1270 строки його реалізації залишилися тими ж (загальний – 6 місяців, спеціальний для осіб, виникнення у яких права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, – 3 місяці з моменту неприйняття чи відмови від прийняття спадщини іншими спадкоємцями (раніше такий спадкоємець мав прийняти спадщину в межах строку, що залишився, а якщо останній був меншим за 3 місяці, він продовжувався до 3 місяців)). Так само передбачено умови прийняття спадщини після закінчення зазначеного строку (ч.ч. 2, 3 ст. 1272 ЦК України). На відміну від ЦК УРСР, у ст. 550 якого йшлося про «продовження строку на прийняття спадщини», у ст. 1272 ЦК України передбачено визначення судом додаткового строку для прийняття спадщини за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини. Остання законодавча позиція є більш правильною, оскільки строк, установлений законом, не може продовжуватися судом (адже суд його не встановлював), до того ж не може йтися про продовження встановленого законом строку шляхом надання іншими спадкоємцями згоди на прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив цей строк. Так, стосовно процесуальних строків, то ЦПК України [17] чітко розмежує випадки продовження судом установлених ним же строків і поновлення судом строків, установлених законом (ст. 127). Щодо останнього, то було би неправильно у ст. 1272 ЦК України вести мову і про «поновлення» судом строку для прийняття спадщини, оскільки за своєю природою він є присічним (преклюзивним), а такі строки поновленню не підлягають. Тому закріплення у ст. 1272 ЦК України саме визначення судом додаткового строку для прийняття спадщини вважаємо цілком правильним із теоретичної точки зору, оскільки це відповідає правовій природі строку для прийняття спадщини.

Варто звернути увагу на певну невідповідність, допущену в ч. 2 ст. 1270 ЦК України між першим і другим її абзацами. Так, абзац перший передбачає правило: якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, то строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Однак другий абзац передбачає: якщо строк, що залишився, менший за три місяці, то він продовжується до трьох місяців. Остання норма не узгоджується з попередньою, адже, наприклад, для спадкоємця першої черги за законом 3-місячний строк прийняття спадщини має обчислюватися від моменту неприйняття чи відмови від прийняття спадщини спадкоємцем за заповітом. Не є зрозумілим, до чого тут поняття «строк, що залишився», вжите у абзаці другому. Видається, що в такому разі допущена технічна помилка (абзац другий механічно перенесено з тексту ст. 549 ЦК УРСР, яка, як уже було сказано вище, містила дещо інше правило: такий спадкоємець мав прийняти спадщину протягом строку, що залишився для прийняття спадщини, а якщо останній менше 3 місяців, то він продовжувався до 3 місяців). Ураховуючи викладене, абз. 2 ч. 2 ст. 1270 ЦК України доцільно виключити.

Установлені законом строки здійснення права на спадкування потрібно розглядати з позиції приватно-правового регулювання саме як елемент механізму здійснення спадкоємцем права на спадкування. Відповідно, завдання законодавства полягає не стільки у тому, щоби дисциплінувати суб'єктів спадкових правовідносин, забезпечити оперативність їхньої поведінки, як уважають окремі дослідники [18, с. 75], скільки у наданні спадкоємцеві максимально широких мож-

ливостей здійснення ним свого суб'єктивного права на спадкування, не допускаючи при цьому порушення прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб.

Щодо тривалості встановленого ст. 1270 ЦК України загального строку для прийняття спадщини, то Н.В. Черногор висловлено пропозицію щодо доцільності збільшення його тривалості до одного року, оскільки спадкоємцям необхідно надати достатньо часу для прийняття рішення та здійснення необхідних дій з урахуванням традиції жалоби, що також дозволить узгодити строк для прийняття спадщини зі строком висування вимог кредитора (ч. 3 ст. 1281 ЦК України) [19, с. 5].

З одного боку, наведена пропозиція розширила би часові межі здійснення спадкоємцями права на спадкування, що надало би їм більше можливостей вчасно прийняти спадщину. 6-місячний строк прийняття спадщини передбачений законодавством більшості пострадянських країн, хоча в різних країнах Європи, як показує вищенаведений аналіз зарубіжного законодавства, строки для прийняття спадщини відрізняються (подеколи досить суттєво). Тобто про жодну уніфікацію національного законодавства у цій частині вести мову не доводиться.

Висновки. Правове регулювання строків здійснення права на спадкування у різних європейських країнах відрізняється. Багато в чому це зумовлено тим, яка саме система здійснення права на спадкування (система прийняття чи система відречення) передбачена у законодавстві конкретної країни. Для тих європейських країн, у яких закріплена система прийняття, передбачені більш тривалі строки здійснення права на спадкування, які стосуються прийняття спадщини. На тлі того, що існують країни, де передбачено досить тривалі строки існування права прийняти спадщину в 10 років (Франція, Італія) або ж закон взагалі не обмежує це право конкретним строком (Іспанія, Нідерланди), тому закон передбачає можливість виклику спадкоємця на вимогу заінтересованої особи в судовому чи позасудовому порядку для вираження ним волі щодо прийняття спадщини чи відмови від неї. У європейських країнах, де передбачено систему відречення (Німеччина, Швейцарія), встановлено більш короткі строки здійснення права на відмову від спадщини. У європейських країнах пострадянського простору законодавство базується на системі прийняття, передбачаючи 6-місячний строк для прийняття спадщини (Білорусь, Вірменія, Грузія), хоча в окремих країнах закріплені і більш короткі строки у 3 місяці (Азербайджан, Литва). Строк для відмови від спадщини такий, як і для прийняття спадщини, хоча в Грузії він удвічі коротший за строк прийняття спадщини. Окремо перебуває законодавство Молдови, яке закріплює систему відречення, передбачаючи 3-місячний строк для відмови від спадщини. Законодавство України поєднує як систему прийняття (загальне правило), так і систему відречення (для окремих категорій спадкоємців), проте у питанні строків здійснення права на спадкування демонструє позицію, відображену в законодавстві багатьох пострадянських країн Європи, встановлюючи загальний 6-місячний строк для прийняття спадщини і такий же 6-місячний строк для відмови від спадщини. Подальше реформування спадкового законодавства України у питанні строків здійснення права на спадкування багато в чому залежатиме від того, яка система прийняття спадщини буде закріплена у ЦК України в результаті його оновлення (рекодифікації). Однак у будь-якому разі у ч. 2 ст. 1270 ЦК України абзац 2 слід виключити.

Список використаних джерел:

1. Гражданское уложение Германии (BGB) / пер. с нем. В. Бергманн, введ. сост.; научн. ред. А. Л. Маковский и др. Москва : Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) = Code Civil des Francais (Code Napoleon) / пер. с фр. Захватаева В.Н. Москва : Инфотропик Медиа, 2012. 624 с.
3. Цивільний кодекс Італії (Codice civile). URL: <https://www.codice-civile-online.it/codice-civile>.
4. Spanish Civile Code (Código Civil Español) : Royal Decree of 24 July 1889 / Ministerio de Justicia. Madrid, 2016. URL : <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/Documentacion/Publicaciones/Documents/Spanish%20Civil%20Code.pdf>.
5. Цивільний кодекс Нідерландів (Burgerlijk Wetboek). URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0002761/2018-09-19#Boek4_Titeldeel6_Afdeling1.
6. Kodeks cywilny Rzeczypospolitej Polskiej. Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 września 2020 r. (poz. 1740).
7. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 2 / за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 1240 с.

8. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики, утвержден законом от 28 декабря 1999 г. № 779-IQ. URL: <http://scfwca.gov.az/store/media/NewFolder/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8.doc>

9. Civil Code of the Republic of Lithuania. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.245495>.

10. Гражданский кодекс Республики Беларусь. URL: <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11900277>.

11. Гражданский кодекс Республики Армения от 28 июля 1998 г. № ЗР-239. URL: http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#G73.

12. Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 г. № 786-Пс. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf>.

13. Гражданский кодекс Молдавской ССР от 26 декабря 1964 г. URL: http://www.law-moldova.com/laws/rus/grajdanskii_kodex_ru.txt.

14. Гражданский кодекс Республики Молдова. *Monitorul Oficial al Republicii Moldova № 66-75 от 01.03.2019*. ст. 132.

15. Гражданский закон Латвийской Республики 28 января 1937 г. (ред. от 19 ноября 2015 г.) URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf>.

16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

17. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

18. Маковій В. П. Строки прийняття спадщини в цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 7–75.

19. Черногор Н.В. Строки та терміни у спадковому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2011. 20 с.